

MANUSCRISE INEDITE DIN SECOLUL AL XIX-LEA PRIVIND ETICHETA VESTIMENTARĂ POPULARĂ

Varvara BUZILĂ

1. Motivația și problematica proiectului de cercetare

În ultimele decenii, în contextul afirmării identității culturale, a sporit interesul societății față de principalele însemne etnice: limba, portul popular, datinile, obiceiurile și ceremoniile. În mediile științifice despre limbă s-a discutat și se mai discută în contradictoriu. Despre celelalte însemne, la fel de importante în definirea apartenenței culturale, nu se discută suficient, deși societatea manifestă față de ele un interes crescând. Acest interes este alimentat de căutarea autenticității, ca parte componentă a strategiilor identitare.

Orientarea spre autenticitatea folclorului lansată la începutul anilor '80 ai secolului al XX-lea de Ansamblul Etnofolcloric *Tălăncuța*, urmată de includerea treptată în acest proces a altor formații folclorice organizate de instituții culturale și educaționale, cuprinderea în regulamentele concursurilor și festivalurilor folclorice a criteriilor de apreciere a vestimentației – toate împreună au condus la conștientizarea socială a necesității de asimilare și promovare a tradițiilor portului local, în ansamblul celorlalte forme culturale. Actualmente, fenomenul folcloric este înțeles în sens larg și vizează domeniul muzical, coregrafic, literar, vestimentar, dar și comportamental. Societatea caută să descopere și să însușească creațiile originale, autentice, valoroase și să-și construiască cu ajutorul lor identitatea.

Ținând cont de aceste solicitări, pe de o parte, și pentru a cerceta domenii insuficient considerate de studiile anterioare privind costumul popular și comportamentele rituale, pe de alta, am considerat util să includem în circuitul științific documente inedite care probează ținuta tradițională și stereotipurile comportamentale într-o perioadă când acestea suportă anumite schimbări și devin obiect de interes al cercetării. Totodată, vom extinde problematica de studiu până la cuprinderea aspectelor normative ale fenomenului vestimentar, tocmai pentru că acestea se circumscriu în totalitate etichetei tradiționale. În secolul al XIX-lea acest complex cultural păstra încă multe

particularități esențiale, disimilate mai târziu. Vestimentația era marcă socială și își păstra această funcție fiindcă făcea parte din etichetă. „Îmbrăcămintea – precizează André Leroi-Gourhan – are înaintea de toate o valoare etnică. Apartenența la un grup e mai întâi sancționată de aspectul vestimentar”¹. Între valorile esențiale ale identității de grup, cele vestimentare erau special etalate, promovate, respectate. Orice abatere de la vestimentația acceptată de colectiv ca fiind reprezentativă era sancționată, pentru a nu permite penetrarea semnelor alterității și a nu prejudicia comunicarea.

În societatea tradițională bazată pe economia patriarhală, decorul vestimentar caracteriza elocvent omul social, indica locul fiecărui individ în ierarhia grupului său și oferea celorlalți semne cunoscute pentru întreținerea comunicării, ceea ce contribuia la articularea relațiilor sociale. Semnele identitare ale individului, dar și cele ale colectivului erau cel mai bine sesizate de către străini, deoarece construcțiile identitare vizează permanent cele două aspecte ale omului social: apartenența sa la un grup și deosebirea grupului de altele.

2. Manuscrisele etnografice ca sursă științifică

Cele mai vechi mărturii arhivistice privind problematica anunțată datează de la mijlocul secolului al XIX-lea, perioadă când sporește interesul pentru cultura populară, iar cărturarii vremii se includ în procesul de cunoaștere, înregistrare și documentare a fenomenelor ei. Este perioada formării primelor societăți științifice ce descoperă noi valori în universul rural al Europei, instituționalizând treptat cercetarea etnografică de teren. În virtutea condițiilor istorice, când Basarabia era anexată Imperiului Rus, chestionarele lui Bogdan Petriceicu Hasdeu și ale lui Nicolae Densușianu² n-au acoperit acest spațiu, ceea ce frustra

¹ André Leroi-Gourhan, *Gestul și cuvântul*, vol. II. *Memoria și ritmurile*, București, Editura Meridiane, 1983, p. 167.

² Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Obiceiele juridice ale poporului român*. Programa, București, Edițiune oficială, 1878 (conține 400 de întrebări despre aspectele sociale și economice ale satului) și *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română*, Arhiva Academiei Române, seria II, tom. VII, secțiunea I, 1884-1885, p. 21-34 (cuprinde 206 întrebări); Nicolae Densușianu, *Chestionar despre tradițiile și antichitățile Țării locuite de români* (partea I, București, 1893; partea a II-a, Iași, 1895). A se vedea și Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu*, București, 1970; Adrian, Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea*. Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu, București, Editura Minerva, 1976.

documentarea etnografică românească de un segment important. Au contribuit la completarea arhivelor cu descrieri ale localităților din arealul românesc centre științifice din Sankt Petersburg, Odessa și Moscova care au elaborat programe de cercetare etnografică și le-au distribuit în Imperiul Rus, inclusiv în Basarabia, sensibilizând intelectualii să realizeze, ca răspuns, descrieri etnografice. Ca urmare, au fost întreprinse studii descriptive, cu rol definitoriu în inițierea cercetării etnografice. Arhivate treptat, având caracter de documente ale realităților socio-culturale din perioada respectivă, ele constituie o bază inepuizabilă pentru cercetare, cu atât mai mult că au rămas în mare parte inedite.

În decursul ultimelor două decenii, în fondurile de manuscrise ale arhivelor din Federația Rusă și din Ucraina au fost identificate mai multe asemenea descrieri etnografice referitoare fie la unele regiuni administrative, fie la localități din aria noastră culturală, lucrări consistente în observații nemijlocite și foarte utile pentru a documenta ținuta tradițională din secolul al XIX-lea. Deoarece problematica autenticității costumului popular se impune în ultimele două decenii ca una mereu actuală, iar cercetarea ei rămâne sub semnul incertitudinilor, din insuficiență de date reprezentative atât sub raport sincron, cât și, mai ales, diacronic. Bibliografia privind studierea costumului popular este destul de modestă comparativ cu importanța vestimentației în definirea culturală a unui popor. Dar toate împreună conturează complexitatea acestei problematici³. În acest context, factologia descoperită în manuscrisele cercetate completează substanțial aspectele mai puțin cunoscute ale tradiției vestimentare țărănești din secolul al XIX-lea. Puse în același sistem cu rezultatele cercetărilor sistematice de teren vizând realitățile culturale ale secolului al XX-lea, am putea cumula necesarul de documentări riguroase pentru a reactualiza

³ В. С. Зеленчук, *Ткачество и вышивка*, // В. С. Зеленчук, М. Я. Лившиц, И. Г. Хынку, *Народное декоративное искусство Молдавии*, Chișinău, Editura Timpul, 1968; В. С. Зеленчук, *Основные типы традиционной молдавской народной одежды* // *Этнография и искусство Молдавии*, 1972, p. 75-93; В. С. Зеленчук, *Молдавский национальный костюм. Автор текста и составитель*, Chișinău, Editura Timpul, 1985; Varvara Buzilă, *Codul vestimentar: complex al inferiorității și dimensionare imaginară în spațiu*. Probleme de educație și de instruire în învățământul artistic superior, Universitatea de Stat de Arte din Moldova, Chișinău, 2002, p. 70-73; Iulia Paliț-Palade, *Portul popular din Republica Moldova*, Chișinău, 2003; Varvara Buzilă, *Portul popular – marcă a identității culturale*. Folclorul și contemporaneitatea. Conservarea, revitalizarea și valorificarea culturii tradiționale, Chișinău, 2006, p. 21-31.

problematica costumului popular dintr-o perspectivă nouă, cea a rigorilor documentare interpretate în baza metodologiei moderne.

Am decis să analizăm tema anunțată în baza câtorva manuscrise, fără a urmări epuizarea ei. Mai degrabă ținem să punem în valoare fondul de date oferite de vechile texte, iar interpretarea lor ar putea constitui obiectul altei lucrări pentru care studiul prezent reprezintă o treaptă.

Din Arhiva Societății Geografice Ruse, prima care a elaborat o programă de cercetare a localităților din punct de vedere geografic și etnografic, au fost selectate două manuscrise referitoare la fenomenele culturale din spațiul nostru. Cel din județul Balta a fost finalizat la 8 august 1848, iar cel din județul Soroca la 10 februarie 1849. Vechimea și consistența datelor etnografice conținute de aceste două lucrări le fac deosebit de importante. Cu atât mai mult lasă loc de întrebări ignorarea lor de către cercetarea anterioară. Probabil și descifrarea lor a constituit o problemă, pentru că toate manuscrisele despre care vom aminti aici au o scriere, în principiu, caligrafică, dar foarte particulară de la autor la autor, specifică pentru acea vreme.

O revelație științifică majoră ne-au oferit cele 32 de manuscrise păstrate în Arhiva Academiei de Științe a Ucrainei din Kiev⁴. Ele au fost redactate ca răspuns la proiectul științific elaborat de Societatea Istorică de Antichități din Odessa și distribuit prin Inspectoratul Școlar învățătorilor din școlile parohiale și acest fapt transpare în conținutul de idei al lucrărilor. Ne-au convins prin prestanță informațională și patru manuscrise identificate în Arhiva Institutului de Etnologie „Mikluho-Maklai” din Moscova, manuscrise reprezentând răspunsuri la chestionarul Societății Amatorilor de Științe Exacte, de Antropologie și Etnografie de pe lângă Universitatea din capitala Imperiului Rus⁵.

Până în prezent doar o parte din aceste documente au fost citate ca surse, la modul general, fără a fi luate în considerare informațiile concrete, de mare importanță pentru reconstituirea tradiției vestimentare și a celei etichetare. Fac excepție cercetătoarele Alexandrina Matcovschi și Olga Luchianef prin contribuții remarcabile la relevarea fondului de idei etnografice cuprinse în acest gen de lucrări⁶.

⁴ Actualmente Institutul Manuscriselor, Arhiva Științifică Centrală a Academiei de Științe a Ucrainei, Описание населенных пунктов Бессарабской губернии, Архив Одесского Общества Истории и Древностей, F. V, D. 637-703.

⁵ Arhiva conține mult mai multe manuscrise, dar din ele le-am selectat pe cele care au referință la cultura noastră și sunt arhivate în fondul D 15.

⁶ A se vedea: Alexandrina Matcovschi, *Din preocupările folclorice ale Societății de Istorie și Antichități din Odessa*, în „Limba și Literatura Moldovenească”, nr. 1, 1977; O. C. Лукьянец, *Русские исследователи и молдавская этнографическая наука в XIX-начале XX в.*, Кишинев, 1986, p. 12-14.

Publicarea unor texte ale răspunsurilor venite din teritoriu în periodicele timpului și citarea manuscriselor ca surse ce atestă anumite fapte, chiar dacă au convins cititorul de utilitatea acestor scrieri, n-au reușit să evidențieze prea mult din conținutul lor. Studiarea textelor în cadrul proiectului științific anunțat a demonstrat că a rămas în afara circuitului științific un segment întreg de izvoare cu un potențial informațional impunător. În prezenta lucrare noi vom apela doar la unele studii, cele mai indicate, din respectivele colecții de arhive pentru a avansa mai mult studiarea lor. Manuscrisele merită a fi publicate într-un volum aparte că să aibă acces la ele cât mai mulți cititori interesați de realitățile culturale ale secolului al XIX-lea, căci nu fiecare dintre ei are posibilitate să se deplaseze în centrele științifice din Sankt Petersburg, Moscova și Kiev pentru documentare.

Cu mici excepții, autorii manuscriselor sunt oameni din afara localităților cercetate. Cel mai frecvent sunt chiar reprezentanții altor culturi – ruse sau ucrainene, căci trebuiau să cunoască bine limba rusă pentru a putea răspunde la solicitările societăților științifice din Imperiul Rus. Totodată, autorii erau și reprezentanții altor grupuri sociale – învățători, preoți. Deci, fiecare în parte și toți împreună, au perceput realitățile culturale descrise dintr-o perspectivă specifică viziunii lor asupra lumii. În virtutea apartenenței lor sociale și etnice ei se puteau distanța de realitățile descrise pentru a le observa mai bine.

Ca să putem aprecia valoarea informațiilor conținute în manuscrise este util să prezentăm în continuare conținutul programelor de cercetare de care s-au condus respondenții la elaborarea textelor. Astfel, vom observa principalele domenii de interes specificate de autorii proiectului științific, dar și modul în care erau atinse problemele cercetate de noi. Pentru că aceste proiecte erau apropiate ca demers, am decis să-l prezentăm pe cel elaborat de Societatea Istorică de Antichități din Odessa, proiect care a avut cel mai larg răsunset în Basarabia. Așa cum aminteam, 32 de manuscrise-răspunsuri primite de la respondenții lui sunt arhivate în Academia de Științe din Kiev, însă, o altă parte de texte, nevalorificate științific, se păstrează la Universitatea de Stat din Odessa.

Programa cuprindea șase probleme (domenii) principale de studiu. 1. Date principale privind localitatea (tipul localității adunat, răsfirat etc., Numărul locuitorilor, distanța amplasării de la centrele administrative. 2. Particularitățile geografice ale teritoriului, calitățile solului, resursele acvatice și utilizarea lor de către locuitori, condițiile

climaterice și acțiunea lor asupra locuitorilor. 3. Istoria localității, apartenența etnică a locuitorilor și confesiunea lor, caracterul, mentalitatea, moralitatea și religiozitatea lor. Școala, biserica, starea lor și atitudinea localnicilor față de ele, numărul enoriașilor și al elevilor. 4. Gospodăria, ocupațiile, modul de realizare a produselor, bogăția populației. 5. Relațiile de familie și sociale. Modul de viață în familie: locuința, alimentația, îmbrăcămintea. Obiceiurile ce țin de viața familiei și cele religioase. Credințele, legendele, distracțiile, cântecele, muzica, instrumentele muzicale. 6. Personalitățile distincte. Obiectele deosebite – bisericești și altele. Monumentele antice, bisericești, laice etc. Pietre cu inscripții, tumule. Ce obiecte vechi descoperă oamenii și ce fac cu ele. Și pentru a asigura caracterul omogen al descrierilor în nota de la sfârșitul textului se preciza ca datele incluse să fie succinte, dar depline, fundamentale și clare. Spre exemplu, când sunt descrise cântecele, e necesar a anexa două trei piese, arătând vechimea și tipul lor.

Autorii au înțeles în mod diferit sarcinile investigațiilor, unii au fost cu desăvârșire succinți, alții au elaborat texte bine documentate. Dar toate au o importanță netrecătoare. Oricând pot servi pentru noi investigații. Din punctul nostru de vedere, apreciem manuscrisele despre localitățile: Hâncești, județul Lăpușna; Puhăceni și Taraclia, județul Bender; Brânzeni și Unțești, județul Iași, Cartal, județul Ismail.

Obiectul de studiu ales pentru această lucrare poate oferi deschideri importante și din considerentul că descrierile au fost realizate într-un anturaj afectiv al comunicării interculturale. Eticheta este primul lucru observat de străinii care intră într-o comunitate sau trăiesc în sânul ei și doresc s-o cunoască. Comunicarea dintre localnici și cei veniți din afara ei devine dintr-o dată rituală, intră în rigorile etichetei și relevă efectiv mult mai multe despre reprezentanții grupului decât în condițiile comunicării cotidiene. E general acceptată ideea că străinul observă cel mai bine diferențele. El face un efort intelectual, emoțional, cultural pentru a cunoaște, a înțelege și, uneori, pentru a tolera respectivele diferențe culturale. Iată de ce la construirea acestei cercetări am mizat pe dialogul intercultural programat pentru a realiza o mai bună cunoaștere a unei culturi, cum poate fi înțeles procesul elaborării manuscriselor ca răspuns la programele / chestionarele etnografice.

3. *Omul social văzut în raport cu modelele colectivității*

Viziunea autorilor manuscriselor asupra colectivității tradiționale cercetate este una moralistă, iluministă, cel mai frecvent contemplativă. Atât învățătorii, cât și preoții erau categorii sociale ce-și conștientizau diferența în raport cu realitățile descrise. Aspectele vieții colective surprinse de către autori sunt deseori sumare, prezentate sub formă de constatări, cu mici retrospectivități. Dar, pornind de la ele, proiectându-le în contextul unei factologii deja cunoscute, se pot realiza retrospectivități adecvate.

Mai multe surse semnaleză pierderea vestimentației etnice și asimilarea portului european⁷. În acest context devin și mai valoroase puținele mărturii documentare privind continuitatea tradiției. Perioada luată în discuție este exemplară și pentru a urmări modul în care are loc schimbarea vestimentației etnice. „Dispariția costumelor naționale și profesionale constituie semnul cel mai izbitor al dezintegrării etnice și nu este un accident minor survenit în cursul unui proces major de adaptare la condiții noi, ci una dintre condițiile principale ale adaptării, cea care precede adeseori cu peste o generație adaptarea reală”, consideră André-Leroi Gourhan⁸.

În același timp, atitudinea sătenilor față de obiceiuri (care sunt forme culturale sau, din perspectivă semiotică, instrumente simbolice eficiente în reactualizarea și promovarea valorilor consacrate ale colectivității) a fost calificată de unii autori aproape ca religioasă. În viziunea observatorilor, localnicii le respectau ca pe o moștenire sacră, reactivându-le în permanență prin instrumentarul tradițional⁹. Ceea ce nu înseamnă că obiceiurile nu s-au schimbat. Fiind forme culturale dezvoltate, structuri ce funcționează prin antrenarea mai multor coduri: verbal (considerat principal) și nonverbale (gestual, acțional, muzical, proxemic, obiectual, vestimentar etc.), unele din componentele obiceiului sunt mai constante, iar altele mai dinamice. Trebuie să amintim că, spre

⁷ Иван Яцимирский, *Местечко Ганчешты*, 05.03.1884 г., Описание населенных пунктов Бессарабской губернии, Архив Одесского общества истории и древностей, Рукописный отдел, Центральная научная библиотека, Академии Наук Украины, Фонд V, nr. 672, p. 16.

⁸ André-Leroi Gourhan, *op. cit.*, p. 168.

⁹ Иван Скалицкий, *Село Пугачены, Бендерского уезда*, 20 februarie 1884, Описание населенных пунктов Бессарабской губернии, Архив Одесского общества истории и древностей, Рукописный отдел, Центральная научная библиотека, Академии Наук Украины, Фонд V, nr. 675, p. 19.

deosebire de celelalte, obiectele utilizate în cadrul desfășurării riturilor sunt mai frecvent afectate de schimbare¹⁰. Problematika abordată de noi vizează, pe de o parte, aspecte ale structurii ritualului, exprimate prin etichetă, și obiectele vestimentare, pe de alta, care formează codul obiectual împreună cu recuzita rituală. Însăși eticheta este înțeleasă de autorii consacrați în domeniu ca un ritual¹¹. Codul rămâne să funcționeze, însă rolurile și funcțiile simbolice ale obiectelor vehiculate de el devin altele. Vom urmări după ce principii a fost înlocuit costumul popular și care dintre piesele lui au funcționat mai îndelung.

O sursă foarte valoroasă pentru tematica abordată, dar și pentru alte multe teme ce țin de cultura populară, este Manuscrisul despre localitățile din sudul județului Balta, aflat în stânga Nistrului. Textul are 77 de pagini cu informații geografice și etnografice despre moldovenii acestui județ. Autorul textului, preotul paroh al bisericii *Sf. Nicolae* din orașul Balta, Alexei Smerecinski, este un bun cunoscător al comunităților descrise¹². După ce prezintă cadrul geografic, precizează că în această arie sunt trei târgușoare și 69 de sate mici în care moldovenii alcătuiesc populația principală. Sunt autohtoni, au venit din Basarabia și Valahia, fiind atrași de întinderile stepei, bogate în surse de apă. Au întemeiat sate lângă fiecare pârâu, lângă fiecare izvor. Rutenii care au fugit de șerbie și au început să lucreze, la început, ca argați la moldoveni, iar mai apoi au construit case, măbind vatra satului. În târgușoare locuiau și evrei. Deși în aceste locuri grupurile etnice veneau mai des în contact, totuși fiecare își păstra însemnele culturale definitorii. „Moldovenii își iubesc atât de mult limba, încât vorbesc fără plăcere rusa” – încearcă să prindă diferențele preotul care era și el vorbitor de limbă rusă.

Portul bărbătesc a fost atestat în ipostaza lui tradițională. Cămașa bărbaților era lungă până mai jos de genunchi, având gulerul, pieptul, poalele și marginile mânecilor largi brodate cu ață albă¹³. Purtau pantaloni albaștri sau pestriți (posibil de alte culori), cizme simple ori

¹⁰ П. Г. Богатырев, *Магические действия, обряды и верования Закарпатия* // Теория народного искусства, Москва, 1971, p. 184.

¹¹ Т. В. Цивян, *К некоторым вопросам построения языка этикета* // Труды по знаковым системам, Тарту, 1965, Г. 2, с. 144; А. К. Байбурун, А. Л. Топорков, *У истоков этикета*. Этнографические очерки, Ленинград, 1990.

¹² Алексей Смеречинсий, *Географическое и Этнографическое сведение о южной части Балтского Уезда и жителей оной Молдаванах*, Архив Русского географического общества, Санкт-Петербург, 1848, XXX/32, nr. 138, p. 77.

¹³ *Ibidem*, p. 22.

din piele de capră. Deasupra îmbrăcau *caftanul* confecționat din stofă de suman, albastru la culoare, fără nasturi, cu guler ca la militari, iar la spate cu clini, la mijloc legat cu un brâu de lână sau de mătase. Căciula lor de sărbătoare se deosebea de cea cotidiană. Era din pielică de cârlan, sus largă. Sub *caftan* purtau o jiletcă neagră, cu nasturi de aramă. Iarna se apărau de frig cu blana de miel, învelită cu pânză de suman, albastră la culoare, pantaloni din același material ori *meșini* cusuți din piele de oaie, cu blana în interior. Iar ca semn al distincției sociale, în mână aveau mereu un baston cu mâner de argint sau de plumb¹⁴, așa cum obișnuiesc să se distingă și până în prezent descendenții din satele de mazili și răzeși de la noi.

Portul de toate zilele se deosebea prin utilitate și rezistență. Pe timp răcoros, ansamblul includea cămașa lungă cusută din pânză groasă, căciula neagră de cârlan, cojocul de oaie, dar și *mantaua* cu glugă, contra viscolului, *meșinii*. Vara umblau în cămașă, iar dacă plecau undeva la drum, luau *mantaua* sau *cojocul*¹⁵. Portul femeiesc descris cuprinde atât unele piese tradiționale, cât și altele influențate de producția industrială. Cămașa femeiască era bătrânească, cusută din pânză subțire, având pe mâneci diferite motive brodate cu fir metalic. Asemenea cămăși au fost atestate și în zona etnografică Camenca, situată în stânga Nistrului, păstrate actualmente și în patrimoniul Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală¹⁶. În alte localități, brodarea cămășii cu fir metalic a fost mai puțin documentată, ceea ce nu exclude confecționarea și folosirea ei. Cu atât mai mult că în literatura rusă de specialitate de la începutul secolului al XX-lea s-au făcut specificări privind împrumutul acestei arte de către meșterițele malorosiene de la cele moldovence. Pe atunci se încerca documentarea pe teren a broderiei cu ață albă și cu fire aurite, despre care meșterițele din satele Klembovka și Elaneț, cele mai bune din regiunea Iampol, gubernia Poltava, recunoșteau că bătrânele lor au învățat a broda cu aceste materiale de la femeile moldovence¹⁷. Paradoxal, dar tocmai broderia alb pe alb și cea cu fire metalice (numite, convențional, argintate și aurite), ambele cu un mare potențial plastic, au fost treptat marginalizate de către tradiție, în timp ce meșterițele din alte

¹⁴ *Ibidem*, p. 23.

¹⁵ *Ibidem*, p. 23-24.

¹⁶ În această zonă etnografică intră: or. Camenca, satele Podoima, Podoimița și Valea Adâncă. Din aceste localități au fost colectate 18 cămăși brodate cu fir metalic.

¹⁷ *Кустарная промышленность России. Женские промыслы в очерках* С. А. Давыдовой, Е. Н. Половцовой, К. У. Бернсь и Е. О. Свиридской, СПб, 1913, p. 273.

grupuri etnice le-au asimilat și dezvoltat. Mai târziu, din multitudinea tehnicilor de cusut bătrânești utilizate la confecționarea cămășilor, s-a dat prioritate cruciuliței simple și cruciuliței duble în detrimentul celorlalte, ceea ce a condus la uniformizarea motivelor ornamentale, implicit și la cea a decorului cămășilor.

Precizările privind încălțăminte sunt foarte necesare pentru reconstituirea tradiției, acest aspect nefiind suficient cercetat în literatura de specialitate, la fel ca și cel al gătelii capului. Drept urmare, în a doua jumătate a secolului al XX-lea, dar și în ultimii ani, se observă exagerări vizibile în promovarea acestora ceea ce denaturează costumului popular în ansamblu. Exista în satele de atunci diversitate socială exprimată prin mijloace culturale, inclusiv prin port, încălțăminte. Preotul A. Smerecinski atenționează asupra faptului că unele femei purtau papuci, iar iarna cizme din piele de capră. În cadrul altui exemplu, autorul subliniază că și la sărbători, moldovenii umblă uneori desculți fără să se rușineze. Dacă rutenii le fac observație, aceștia le răspund că e vară și că e păcat să bătătorești iarba cu pantofii care opăresc picioarele și fac bătături¹⁸.

Diferențele sociale sunt vizibile mai ales prin bijuterii. Atenționează asupra acestor găтели și autorul atunci când descrie portul femeilor. Au la gât câteva șiraguri de corali, iar în urechi poartă cercei. Fetele poartă pe cap o găteală alcătuită din *parale* turcești, amplasate simetric în raport cu fața. Printre mărgelile de coral de la gât sunt prinși ducați mari polonezi și mici pandantive strălucitoare, încât atunci când se închină se aude zângănitul lor metalic. Aceste podoabe sunt un însemn că părinții lor au o stare materială bună. Iarna, îmbracă deasupra cămășii *cheptarul* și *rochia*, iar peste acestea blănița de cârlan, acoperită cu material cumpărat, iar capul îl împodobesc cu năframa¹⁹.

În zilele obișnuite, îmbracă o cămașă și *fotă*, suman sau cojoc și cizme. Deasupra cămășii poartă *cheptar* negru, iar femeile în vârstă halat lung până la genunchi, din material pestriț turcesc²⁰. Dintre toate manuscrisele analizate în studiul nostru, numai în acest text costumul popular este prezentat cel mai complex, dar și cel mai reprezentativ în raport cu tradiția vestimentară.

Preotul subliniază ca o trăsătură principală și religiozitatea moldovenilor. În pofida încercării uniaților de a atrage populația la

¹⁸ Алексей Смеречинский, *op. cit.*, p. 26.

¹⁹ *Ibidem*, p. 25.

²⁰ *Ibidem*, p. 24.

catolicism, ea nu s-a îndepărtat de principiile creștinismului ortodox răsăritean. Respecta posturile strict, cu excepția celui de vară, când consuma brânză și unt ca să poată trage coasa. În schimb comunitățile posteau luna, miercurea și vinerea.

Într-un compartiment mic al lucrării, autorul se oprește cu precădere la etichetă. În timp ce se salută doi bărbați, cel mai mic sărută mâna celui mai în vârstă pe ambele părți, la început deasupra, apoi în palmă și, ulterior, duce două degete spre frunte, în semn de adânc respect. Superioritatea rangului social este onorată în toate situațiile dialogului social. În ospetie se urmărește atent ca cel mai mare, fie numai cu un an, să nu șadă mai jos ca cel mai mic. Cei tineri nu trec drumul celor mai în vârstă; dacă, din întâmplare, fără să observe, au și trecut, se întorc înapoi și așteaptă să fie depășiți²¹.

Tot printre primele manuscrise, ca vechime, este și cel despre locuitorii din ținutul Soroca, Basarabia, redactat la 10 februarie 1849 de către un autor rămas anonim²². Răspunzând la aceleași solicitări ale programei expediate de Societatea Geografică Rusă din Sankt-Petersburg, autorul arată că populația de bază a județului constă din moldoveni localnici și „maloruși, numiți în general haholi, veniți după alipirea Basarabiei la Rusia, în 1828 din Podolia și Galiția Austriacă”. Remarcă prezența redusă a lipovenilor și, ca un bun observator, nu ezită să le surprindă chipul și felul de a fi: „Au părul capului frezat roată și poartă barbă”. „Sunt voinici, dibaci, răzbătători, harnici și plini de viață”²³.

Ca și alți autori, recunoaște ca semn principal al identității culturale graiul. Totodată, semnaleză în comunicare realizarea unui prim pas către Celălalt, către Străin. Moldovenii vorbesc limba lor maternă, înțeleg limba celor veniți, pentru că au întreținut mereu relații cu ei. Aceștia, la rândul lor, vorbesc moldoveneasca cu un accent sesizabil²⁴.

Bărbații poartă iarna cojoc de oaie, manta din suman țărănesc, cizme simple și căciulă de cârlan. Vara îmbracă un fel de caftan din pânză de casă, numit *anterie*, încinsă cu un brâu unicolor, țesut în casă, pe cap au căciulă de cârlan și sunt încălțați cu cizme.

Din descrierea îmbrăcămintei femeiești se poate observa că portul tradițional rămâne să funcționeze mai îndelung în uzul cotidian,

²¹ *Ibidem*, p. 32-33.

²² *Этнографические сведения о жителях Бессарабской области, Сорокского уезда, 10.02.1849, Архив Российского географического общества, III, 8, nr. 201, p. 2.*

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

iar cel de sărbătoare a încorporat piese din sfera alterității culturale. Astfel, conform observatorului, femeile poartă în zilele obișnuite *catrință*, „o piesă dreptunghiulară țesută acasă din lână neagră”. Iar la sărbători au rochii de cit și sunt încălțate în papuci. Bătrânele își înfășoară capul cu o pânză mare numită *năframă* pe care o poartă permanent și iarna și vara. Atunci când trece în revistă activitățile proprii femeilor, amintește despre țesutul covoarelor, a pânzei pentru confecționarea hainelor și a năframelor – „ștergare din în, cu motive ornamentale de bumbac, pentru acoperirea capului femeilor”. Cele tinere își leagă capul cu broboadă de bumbac. Fetele sunt și mai predispușe către împrumuturi. „Umblă cu capul gol, având părul împletit în cosiță, poartă *sarafane* scurte crețe, *cațaveici* din blană de pisică, acoperite cu stofă cumpărată”²⁵.

Autorul descrie atent obiceiul nunții, desfășurarea căruia, la fel ca și a celorlalte obiceiuri, ține de respectarea etichetei în mod exclusiv. Reținem, ca exemplu, legământul din timpul logodnei, săvârșit cu ajutorul textului de cuvinte și al celui realizat de obiectele rituale. În timpul legământului fata pune pe masă o *năfrămiță* albă, având motive ornamentale brodate cu lână sau cu mătase și inelul. Iar flăcăul așează pe năfrămiță bani, după posibilitate, și inelul. Apoi, ca zălog al viitoarei căsătorii, mirele ia năfrămița și inelul miresei, iar aceasta banii și inelul mirelui, în semn de acceptare a propunerii de căsătorie²⁶. După legământ, tinerilor li se conferă statutul de mire și mireasă. Un moment spectaculos, interesant ca symbolism, oferă alaiul flăcăilor din ajunul nunții, care umblă călări pe cai prin sat, invitând oamenii la petrecere. Precum se știe, nunta este un prilej de rivalitate continuă între vorniceii mirelui și ai miresei. Ca sătenii să-i poată deosebi, coada cailor vorniceilor din partea mirelui era liberă, iar ai miresei au coada legată strâns²⁷.

În timpul sărbătorilor obișnuiesc să umble în ospeție unul la altul și să facă mici ospețe. Iar flăcăii din sat adună bani, angajează muzicanți și organizează dansuri de la amiază până seara în casa unui gospodar, unde vin și fetele invitate. Muzicanții sunt cel mai des țigani și cântă la vioara, cobza și fluiet²⁸. Așa cum au demonstrat atestările ulterioare de teren, petrecerea dansantă a tinerilor în casa unui gospodar este specifică satelor din partea nordică a spațiului nostru cultural. E o formă redusă a

²⁵ *Ibidem*, p. 4

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, p. 7.

jocului (horei) satului la care participau doar tinerii. De regulă, flăcăii solicitau pentru joc o locuință nouă, aflată în proces de finalizare. Dansând în casa mare a acestei locuințe, tinerii bătătoreau podeaua de lut (josul casei), conferindu-i rezistență pentru totdeauna. Însă, pentru că această practică era destul de răspândită în secolele trecute, trebuie s-o percepem în totalitatea relațiilor, inclusiv a celor simbolice, la fel de importante pentru societatea tradițională ca și cele practice. Petrecerea tinerilor se înscrie în ritualul culturalizării spațiului preluat de la natură de către gospodari prin construirea casei. Din perspectiva gândirii magice, dansul, veselia, capacitatea tinerilor de a renova totul trebuiau să contamineze spațiul nou, să-l programeze benefic pentru viața familiei.

Manuscrisele de la Academia de Științe a Ucrainei din Kiev merită să fie valorificate și din considerentul că descrierea geografică și etnografică a satelor basarabene a fost realizată într-un singur an – 1884. Sincronic, în ele au fost surprinse realități ce pot fi comparate după mai multe criterii, încât în final să se poată sesiza mai ușor unitatea și diversitatea proceselor culturale. Peste ani s-a făcut referință la aceste texte, în funcție de obiectivele urmărite de cercetători. Respectiv, au fost selectate și interpretate anumite fapte culturale, mai relevante, după noi, destul de puține comparativ cu multitudinea existentă. Nici în studiul de față nu vom reuși să le evidențiem decât pe cele mai principale. Volumul lui redus nu ne permite să radiografiem toate informațiile. Ne vom referi la câteva dintre aceste manuscrise, în măsura în care justifică problematica cercetată. Ne-am dori ca, cel puțin în acest mod, să contribuim la sporirea interesului față de aceste texte.

La 72 de ani de la anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru de către Imperiul Rus, populația autohtonă „înlocuia puțin câte puțin portul național cu cel rus, mult mai comod”, în opinia învățătorului din școala parohială Unțești, județul Iași, rusofon și el²⁹. Au rămas fideli vestimentației tradiționale câțiva bătrâni. Vara, bărbații poartă cămașă lungă și pantaloni din pânză albă de casă. Iarna, deasupra îmbracă *minteanul* și *cojocul*. Pe cap au *cușmă* de oaie și iarna și vara. Toți, și bărbații și femeile, sunt încălțați cu cizme. Tinerii au o ținută mai cochetă. Flăcăii poartă surtuc, în croiul rochiei fetelor se observă orientarea spre modă, deși, deseori, de sub poalele la modă se văd picioarele desculțe.

²⁹ К. Тарантаев, *Описание селения Унцеишь, Ясского уезда*. Описание населенных пунктов Бессарабской губернии, Архив Одесского Общества Истории и Древностей, Рукописный отдел, Центральная научная библиотека, Академии Наук Украины, Фонд V, nr. 687, p. 4.

În sat locuiau răzeși și țărani, casele cărora nu se deosebeau mult. În schimb, cei avuți, când se duc la biserică, îmbracă hainele cele mai scumpe. Chiar și în luna iulie poți vedea oameni îmbrăcați în cojoc de oaie (în sens de *bondiță*?), acoperit cu stofă de suman³⁰.

O altă informație prețioasă ține de obiceiul înmormântării. Bărbații, rude cu răposatul, din ziua morții și până în cea a înmormântării aveau capul legat cu alb. Actualmente, acest obicei este practicat doar în satele din josul Prutului. Deci, obiceiul semnalat în centrul Basarabiei forma limita de sus a ariei lui³¹.

Atrăgea atenția străinilor și modul de comunicare între membrii familiei și cei ai comunității satești. Numai copiilor mici li se adresau cu apelativul *tu*. Soții se numeau între ei *mata*, *dumneata*. La fel se adresează în familie și către copiii mai în vârstă. Mai mulți autori au remarcat acest model comportamental care se deosebea, prin nivelul înalt al mobilizării etichetare, de cel rusesc, la acea vreme mult mai simplu în sânul familiei. În viziunea învățătorului, moldovenii sunt neîncredători și introvertiți, au simțul subtil al mândriei, nu iartă ofensele, deși rar le răzbună. În familie și cu cei apropiați, sunt amabili, ospitalieri și comunicativi. În discuții manifestă perspicacitate și judecată sănătoasă, sunt înzestrați cu inteligență și receptivi³².

Continuăm acest portret psihologic cu ajutorul descrierii altui sat, Puhăceni, județul Bender. Locuitorii Puhăcenilor, și ei răzeși, sunt văzuți de autorul manuscrisului, învățător, cunoscător al culturii ucrainene, drept oameni sănătoși, puternici, conștienți de puterea lor. Totodată, le place să se laude, țin morțiș la propria părere și nu iau în seamă reproșurile străine. Cei din alte localități sunt mai reținuți. Aceștia sunt categorici. Unele trăsături învățătorul sătesc le explică prin prisma influenței otomane. Astfel, face prezumția că, dacă nu despotismul robiei îndelungate, cel puțin spiritul acelor vremuri a marcat pe chipul țăranului o tristețe profundă și a cultivat în sufletul lui multe vicii ale înjosirii, precum este servitutea față de cei cu statutul înalt și despotismul față de cei ierarhic mai jos. Calitățile enumerate mai sus sunt manifestate în relație cu ultimii, dar în comunicarea cu cei din vârful ierarhiei sunt în totalitate de acord cu ei sau tac, nu-și exprimă părerea³³. În comparație cu alte sate, locuitorii de

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Din rezultatele cercetărilor de teren: Colibași, Câșlița Prut, Brânza, Văleni, Giurgiulești, raionul Cahul.

³² К. Тарангаев, *op. cit.*, p. 2.

³³ *Ibidem*, p. 3.

aici trăiesc în belșug. Din primăvară până toamna târziu, când muncesc pe câmp, sunt altfel decât iarna, când stau acasă și consumă vin. Autorul avea probabil convingeri narodniciste, căci insistă asupra dependenței exagerate a celor mai săraci față de cei mai bogați³⁴.

Reținem, de asemenea, câteva detalii semnificative din îmbrăcămintea satului Nădușita, care, la fel ca alte localități, suportase mutații vizibile la acea vreme. În descriere sunt semnalate distincții sociale exteriorizate prin vestimentație, diferențe între portul de sărbătoare și cel cotidian. Costumul bărbătesc pentru timp răcoros consta din căciulă pe cap, jiletcă, pantaloni, cojoc (învelit cu stofă simplă sau de suman). De ploaie și lapoviță se apărau cu *burca*, un fel de manta-suman (cu glugă, adăugăm noi). Erau încălțați cu cizme. Vara purtau pălării și șepci, o scurteică încinsă cu brâu lat de diferite culori. Femeile se îmbrăcau iarna în blană cu guler de vulpe, erau încălțate în cizme, iar vara în papuci³⁵.

Portul cotidian al bărbaților îl constituia *cușma* de oaie pentru acoperirea capului, *cămașa* și *izmenele* cusute din pânză rezistentă de casă. Unii dintre ei, vara încălțau opinci (*otinși*), iar alții cizme. Și vara, și iarna, deasupra îmbrăcămintei de la piele, mai au o manta lungă. Pe timp rece alții mai poartă și *cojoc*, pantaloni de piele numiți *meșini* sau *bernevici*, pantaloni largi din postav de casă. La sărbători, flăcâii și cei mai tineri dintre bărbații căsătoriți se gătesc în pălării, surtuțe din stofă bună, jiletcă și pantaloni trași pe deasupra cizmelor cu toc înalt. Iarna se apăra de frig cu o haină de blană, acoperită cu stofă neagră.

Portul cotidian al femeilor era lipsit de personalitate. Dintre piesele tradiționale a fost amintită cămașa albă din pânză de casă, peste care se purta fusta. În zilele de lucru, femeile umblau cu picioarele goale. În timpul sărbătorilor, dimpotrivă, ele erau foarte gătite. Cele bogate umblau în papuci eleganți de piele și vara și iarna. Pe degete purtau câteva inele, la gât aveau mai multe salbe, iar în urechi cercei mari³⁶.

Pentru că satul a fost întemeiat de locuitori veniți din alte cinci localități basarabene și consta din cinci mahalale, viața lui principală se desfășura în cadrul fiecărei mahalale. Încheiau alianțe în cadrul căsătoriilor și cumătriilor, sărbătoreau și lucrau pământurile în cadrul fiecărei vecinătăți, ceea ce contribuia la perpetuarea unui specific local. „Toate datinile și obiceiurile – generalizează autorul – exprimă

³⁴ *Ibidem*, p. 3, 7.

³⁵ *Ibidem*, p. 9.

³⁶ *Ibidem*, p. 10.

caracterul unui popor bun, ospitalier. Spre exemplu, scaldătoarea copilului, cumătria, nunta, înmormântarea, intrarea în casă nouă, sfințitul fântânii ș.a. sunt însoțite de pâine și sare. La toate aceste ocazii gospodarii cheamă musafiri și-i ospătează³⁷.

În târgușoare, procesele interculturale erau destul de intense, cu atât mai mult cu cât fiecare dintre ele avea un context istoric marcant. Manuscrisul despre târgușorul Hâncești, elaborat de învățătorul Ivan Jațimirski, tatăl cunoscutului slavist Alexandru I. Jațimirski, este elocvent în acest sens³⁸. Lucrarea este foarte complexă (are 26 p.) și a fost realizată în spiritul documentării științifice. După prezentarea cadrului geografic și istoric, autorul arată etapă cu etapă cum satul s-a transformat în târgușor, schimbându-se total sub raport economic, cultural, religios. Aceste schimbări s-au produs prin implicarea în viața comunității a nobilului de origine armeană Emanuil Manuk-Bey, cel care a fost reprezentatul Porții Otomane în timpul semnării Păcii de la București din 1812, pe de o parte, și agentul secret al Imperiului Rus, pe de alta, contribuind în definitiv la despărțirea spațiului dintre Prut și Nistru, numit mai târziu Basarabia, de Moldova istorică. În 1816, el a cumpărat aici mari proprietăți latifundiare și a stimulat atragerea unor comunități importante de armeni și evrei.

Comportamentul comunicativ al principalelor grupuri etnice din Hâncești a fost caracterizat preponderent din perspectiva neajunsurilor. Moldovenii sunt percepuți ca introvertiți, neîncrezători, răzbunători, nepăsători și neiertători. Armeanul este considerat mândru, iscusit, ascuns, neîncrezător, leneș și, în cel mai înalt grad, lacom de câștig. Evreul este înțeles ca fiind viclean, lingușitor, lacom, neorgolios, rezistent, murdar și laș³⁹. Arată apoi caracterul patriarhal al relațiilor de familie și cel tradițional al societății în ansamblu. Numai după ce deveneau gospodari (erau căsătoriți, stăpâneau proprietăți), bărbații începeau a se manifesta în viața socială a comunității prin participarea la alegeri. În timpul alegerilor se bucurau de privilegiile cei mai în vârstă. De obicei, locuitorii acceptau ceea ce hotăra obștea pentru că depindeau mereu de ea fie la stabilirea mărimii impozitelor, fie la scutirea de ele, spre bătrânețe. Ofereau ospete persoanelor influente pentru a-și asigura favorul acestora⁴⁰.

³⁷ *Ibidem*, p. 11.

³⁸ Иван Яцимирский, *op. cit.*

³⁹ *Ibidem*, p. 6.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 12.

Învățătorul atenționează asupra accesoriilor vestimentare ca fiind foarte importante în strategiile sociale de etalare a dominantelor, omițând prezentarea pieselor de bază ce acoperă pielea corpului. „Bărbații vara poartă pălării de pâslă, de culoare sură sau neagră, sunt încinși cu brâu lat de lână roșu sau verde la culoare, iar mai deasupra lui – cu o curea. Pe timp ploios sau cu ninsoare au cojoc sau manta sură și cizme mari”⁴¹.

Printre puținii respondenți, autorul face deosebire între portul bărbaților căsătoriți și cel al flăcăilor. Aceștia din urmă poartă: cojocel frumos brodat, uneori acoperit cu suman sur, sau palton din miel negru, acoperit cu suman negru, o jiletcă din aceeași pânză, iar la gât o basma neagră de mătase, pe cap au căciulă de miel iarna, iar vara pălărie de pâslă sură sau cafeniu-deschisă, sunt încălțați în cizme excelente⁴².

Portul fetelor era la acea vreme înlocuit, în totalitate, cu piese de influență general europeană. Vara ele îmbrăcau rochii albe de cit cu volănașe verzui, uneori ajustate la mijloc, sau purtau bluză cu fustă având diferite volănașe. Pe dedesubt îmbrăcau fustă albă cu danteluță pe la poale. Această îmbrăcăminte era cusută de meșteri în ateliere, peste 10 la număr în acea vreme. Purtau papuci făcuți la comandă și ciorapi albi. Iarna, în loc de haine de cit, îmbrăcau haine de lână, cusute la croitor, palton cu căptușeală, acoperit cu postav cafeniu închis. Din portul de altădată se mai păstrase *cațaveica* pe bază de vată, învelită în suman albastru-deschis și având de jur împrejur blană de vulpe. Femeile căsătorite erau îmbrobodite, iar fetele umblau cu capul descoperit. După ce generalizează pierderea tradiției vestimentare, arată că acoperământul vechi al capului a rămas doar în uzul femeilor bătrâne. Ele mai poartă fes roșu legat cu basmaua, ca să se țină mai sigur pe cap, iar deasupra – ștergarul tradițional din pânză albă⁴³. Trebuie să apreciem importanța deosebită a acestei informații succinte care demonstrează o reminiscență a portului nediscutată deocamdată în publicațiile despre tradiția portului popular al românilor de la est de Prut. Fesul, ca piesă de port popular, apare și în alte manuscrise cercetate. Dar prezența lui în ansamblul feminin se cere abordată într-un studiu aparte, căci dezvoltă conexiuni complexe.

Autorul se referă și la portul popular al armenilor care locuiau în număr impunător în Hâncești. Numai unul dintre ei purta costum armenesc: un caftan lung, asemenea reverendei preoțești, cu o bluză scurtă, cu gulcr vertical și mâneci largi ca la rasă⁴⁴.

⁴¹ *Ibidem*, p. 17.

⁴² *Ibidem*, p. 15.

⁴³ *Ibidem*, p. 16.

⁴⁴ *Ibidem*.

Manuscrisul tratează și alte aspecte ale etichetei populare, inclusiv formele de salut în societatea tradițională. Formele verbale de salut și de rămas bun nu s-au schimbat până în prezent. Despre formele nonverbale scrie că, atunci când se întâlnesc două femei, cea mai tânără sărută întotdeauna mâna femeii mai în vârstă, chiar dacă nu sunt rude. Arată apoi că la mesele festive întâi se așează bărbații, iar după ei și femeile. Apreciind că moldovenii respectă mai multe obiceiuri, imposibil de descris în termenii manuscrisului, autorul acordă atenție celor mai importante, în viziunea sa⁴⁵.

În contextul dispariției mai multor simboluri culturale și asimilarea altor elemente mai puțin semnificative, trezește interes păstrarea obiceiului de invitare la nuntă. Duminică dimineața, aleșii mirelui, călări pe cai, cu plosca de lemn plină cu vin, atârnată peste umăr, având în mână un colac, umblă prin localitate și invită gospodarii cu întreaga familie la nuntă, cu excepția celor care nu au fete sau flăcăi de căsătorit. Fiecare poftit, gustând câteva gâturi de vin din ploscă, mulțumește pentru cinstea făcută și promite să vină la nuntă. Cinstirea vinului din ploscă avea conotații profunde la acea vreme. Obiceiul s-a păstrat până târziu, în a doua jumătate a secolului al XX-lea, când plosca a început treptat să fie înlocuită cu vase din sticlă. Plosca este recipientul ce ține de lumea simbolică a bărbaților. Obiect de mare utilitate pentru bărbații porniți la drum (ciobani, militari, cărauși, pelerini etc.), ea a fost inclusă și în atributele rituale ale imaginii vorniceilor, ca actanți principali ai nunții. A cinsti pe cineva cu vin din ploscă însemna a-l aprecia, a-i demonstra respect deosebit.

Vestimentația miresei a fost descrisă foarte sumar. Ea purta palton, semn că nunțile erau jucate preponderent în perioada rece a anului, și cunună de flori pe cap. Autorul prezintă, între altele, o informație importantă privind condiția de abstenență a mirilor. Până la cununie ei se abțineau să mănânce sau să bea. Numai în a doua jumătate a secolului al XX-lea această interdicție a ieșit treptat din uz. Prezintă interes și descrierea celei de-a doua zile a nunții, atunci când avea loc intrarea tinerei în comunitatea femeilor căsătorite. Acestea se veseleau în timpul ospățului, cântau și spuneau strigături cu un conținut destul de piperat, justificat de funcția inițiativă a segmentului ritual pentru tinerii căsătoriți. Reținem din manuscris și un alt detaliu relevant privind însemnele altui actant principal al nunții. Femeia care conducea nunta la

⁴⁵ *Ibidem*, p. 17.

nănași era legată cu un brâu roșu, trecut peste umăr, și avea în mână colacul cu care anterior vornicelul a poftit oamenii la nuntă⁴⁶. Utilizarea brâului roșu în cadrul nunții pentru a desemna personajele principale ale ceremoniei apare frecvent și în nunta de la nordul Republicii. Ne referim concret la obiceiul grupului de performeri numiți *turci*, care, în unele sate, au ca însemne principale câte un brâu trecut peste umăr, când sunt poftiți din partea miresei, și câte două, când sunt reprezentanții mirelui. La capătul acestor brăie atârână câte un colac, pe care trebuie să-l păstreze întreg până ajung la casa miresei, în pofida tuturor încercărilor celorlalți nuntași de a-l rupe⁴⁷. Cu două brăie în cruce la piept și cu unul la mijloc erau legați *călușarii*, participanții la *Căluș*, dar și actanții de altădată ai dramei populare *Malanca*. Generalizând această practică a etalării însemnelor, trebuie să înaintăm ipoteza că, în evul mediu, brăiele au servit ca obiecte-însemn pentru desemnarea personajelor principale ale nunții. Mai târziu, ele au fost înlocuite cu ștergare (prosoape) și panglici.

Continuând prezentarea manuscrisului din Hâncești, vom sublinia două momente ce vizează condiția podoabelor în ceremonialul înmormântării. Astfel, dacă răposatul a fost căsătorit, în timp ce este scăldat i se pune pe deget un inel care apoi rămâne celui care spală mortul. Dacă moare o fată necăsătorită, pe cap îi așează cununa de nuntă, iar pe deget un inel, măcar din ceară. În opinia autorului, aceste obiecte sunt expresia tinereții jertfite. Sunt amintite și alte însemne ale jelierii răposatului. Apropiatii se comportă așa de parcă mortul ar vedea și ar simți tot ce se face pentru înmormântarea lui. Amintește și despre steagul alb atârnat la streășina casei, semn că a murit un om; de faptul că nu se permite a mătura în casă în aceste zile, în semn de doliu, și de destinatarilor cei mai indicați ai pomenilor, săracii, inclusiv de o reminiscență antică, masa de adio pe mormântul decedatului etc.⁴⁸

Manuscrisul satului Gura Roșie (în original Gura Roși), județul Akkerman, relevă realități culturale ce ating doar în linii mari factologia cuprinsă în alte descrieri etnografice. Având o altă situație geografică – este situat în apropierea orașului Cetatea Albă – și, din acest considerent, și o altă structură socială, etnică, fiind descris de o autoare femeie, învățătoarea Evghenia Kovrila, acest text merită o analiză mult mai detaliată decât vom reuși noi în continuare.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 19-20.

⁴⁷ Informații de teren din localitățile: Dânceni și Lencăuți, raionul Ocnița; Larga, raionul Briceni; Obreja Veche, raionul Fălești, și Negrea, raionul Hâncești.

⁴⁸ Иван Яцимирский, *op. cit.*, p. 20-23.

Aici trebuie să apreciem că prin elaborarea acestei lucrări, învățătoarea Evghenia Kovrila este printre primele femei interesate de descrierea etnografică în cultura noastră. Peste mai bine de două decenii se va implica în această activitate o altă femeie, Ecaterina Kazimir, descendentă din familia nobililor Kazimir, cea care a fost printre inițiatorii și organizatorii Expoziției etnografice de la Edineț din 1902. A procurat de la femeile din satele de la nordul Moldovei mai multe obiecte valoroase de artă populară și le-a donat Muzeului Zemstvei Basarabene. Iar în anul 1907 a publicat un articol despre obiceiuri în cea mai prestigioasă revistă de specialitate, „Этнографическое обозрение”⁴⁹.

Revenind la manuscrisul satului Gura Roșie, trebuie să apreciem spiritul pătrunzător al autoarei prin care a reușit să accentueze dragostea și mândria exagerată a moldovenilor pentru îmbrăcăminte. Mai mult chiar, această atitudine s-a transmis și rușilor care au început să conlocuiască în același sat. Învățătoarea a remarcat decalajul vizibil între casele mari, împodobite cu obiecte de valoare (zestrea, covoarele, o duzină de haine și încălțăminte scumpă) pentru confecționarea cărora se consuma mult timp, multe mijloace, și copiii mici care umblau fără haine⁵⁰. În legătură cu problema evidențiată, trebuie să constatăm faptul că vestimentația copiilor este insuficient studiată în literatura de la noi. Conform tradiției, care se deosebea de la zonă la zonă, copiii începeau a purta diferite piese vestimentare asemănătoare cu a celor mari odată cu socializarea lor, adică după ce împlineau șapte ani. Li se coseau haine pentru a putea umbla cu colindatul la Crăciun, Anul Nou și la alte sărbători care rezervau celor mici anumite roluri. Din mai multe semnificații actualizate prin comparația făcută de autoare, vom sublinia una relevantă pentru discuția noastră. După noi, bogăția zestrei în raport cu goliciunea copiilor și prea multele sărbători practicate de comunitățile rurale, și tendința de a miza pe bogăția vestimentației – toate sunt o expresie a felului de a fi al sătenilor, o dovadă clară a diferențelor între cotidian și sărbătorec. În societatea tradițională cercetată de noi, aceste diferențe sunt vizibile și forța tradiției le păstrează. Miza pe sărbătoare este foarte mare. Deși au remarcat această

⁴⁹ Екатерина П. Казимир, *Из свадебных, родинных и похоронных обычаев Подольской губернии*, în „Этнографическое обозрение”, 1907, p. 208-210.

⁵⁰ Евгения Коврилы, *Описание села Гура-Роши, Аккерманского уезда*, 1 марта 1884, Описание населенных пунктов Бессарабской губернии, Архив Одесского Общества Истории и Древностей, Рукописный отдел, Центральная научная библиотека, Академии Наук Украины, Фонд V, nr. 680, p. 4.

atitudine toți cei care au cunoscut mai mult sau mai puțin realitățile socio-culturale ale secolului al XIX-lea, deocamdată fenomenul n-a fost explicat în literatura științifică. Lăsând această problemă pentru a fi cercetată într-un studiu special dedicat dihotomiei cotidian/sărbătoresc (ceremonial, ritual), vom avansa explicația că aspectele remarcate au o motivație comună. Ele demonstrează că societatea este deschisă către *Celălalt* (către *Străin*), arată tot ce are mai bun, mai frumos, pentru a completa spiritul sărbătorii, depășind dificultățile cotidianului. S-ar putea ca greutățile surmontate în viața de zi cu zi să fie recompensate prin densitatea sărbătorească.

O altă problemă semnalată de autoarea manuscrisului este capacitatea redusă de comunicare a copiilor înscriși la școală. Ea rămâne actuală și în zilele noastre, lipsa abilităților comunicaționale fiind remarcată și la alte grupuri de vârstă. Pe fundalul acestor reticente comunicaționale, excesul expresiilor indecente, al injuriilor deveneau și mai sesizabile⁵¹. Din descrierea obiceiului înmormântării, reținem faptul că decesul este anunțat prin arborarea pe acoperiș a unei batiste albe, care flutură ca un steag, iar toți bărbații, rude cu mortul, umblă cu capul descoperit, chiar și pe frigurile cele mai aprigi, până când trupul decedatului este înhumat⁵². Aceste însemne se mai păstrează în practica rituală din spațiul pruto-nistean și în zilele noastre.

Un alt tip de comunitate cercetată reprezintă satul Taraclia din județul Bender, a cărui descriere a fost făcută de învățătorul Fedor Bednarovski⁵³. Conform memoriei folclorice, moldovenii locuiesc în sat din timpuri imemorabile, pe când fiecare familie putea să ocupe atâta pământ cât putea ara. În 1850, aici s-au mutat cu traiul din satul Ruhotin, județul Hotin, 28 de familii de ruteni, iar un an mai târziu din satul Mămăliga, același județ, opt familii de moldoveni. La momentul redactării lucrării aici mai locuiau familii de țigani și evrei, într-un număr mic. Autorul identifică influențe lingvistice și comportamentale. Îi consideră pe localnicii nici prea energici, nici prea îndrăzneți, dar predispuși activităților pașnice. Uneori, temperamentul lor sudic se manifestă prin porniri înflăcărate, răzbunătoare și orgolioase. Observă

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*, p. 7.

⁵³ Федор Беднарковский, *Тараклия, село Бендерского уезда, 22 мая 1884 г.*, Описание населенных пунктов Бессарабской губернии, Архив Одесского Общества Истории и Древностей, Рукописный отдел, Центральная научная библиотека, Академии Наук Украины, Фонд V, nr. 674.

că le lipsește atracția față de munca fizică, predispunerea la sărbătoriri și capacități limitate pentru munca intelectuală. Nu li-i străină minciuna, ceea ce se întâmplă des când ești sărac: „Iată de ce e greu să ai încredere în cuvântul lor”. Cele mai bune trăsături ale caracterului lor sunt: bunătatea, amabilitatea, ospitalitatea, compasiunea față de apropiați. Astfel, consideră că este păcat să ia plată pentru găzduirea peste noapte a drumeților, pentru masă și pentru hrana cailor. Dintr-o neînțelegere a gesticii localnicilor, critică prompt maniera bărbaților de a se scărpinga la ceafă sau de a-și netezi părul capului cu ambele mâini în fața oaspeților sau a superiorilor⁵⁴. Cunoscând felul țăranilor noștri de a se emoționa mai mult decât trebuie în fața Străinului și a celui cu un statut social superior, amintindu-ne reacțiile lor exprimate prin gesturi tipice, putem reconstitui ușor scena descrisă. În virtutea proverbialei ospitalități, țăranii și acum își scot căciula sau pălăria în foarte multe situații de etichetă, tocmai pentru a arăta respectul ce-l poartă Celuilalt. Dar, pentru că la sfârșitul secolului al XIX-lea, atunci când au fost făcute notițele analizate, ei purtau plete mari, este firesc să și le netezească pentru a se face plăcuți celui cu care comunică. Aceleași gesturi le repetă și acum, când au părul mult mai scurt.

Învățătorul semnaleză și alte comportamente esențiale ale etichetei tradiționale. Astfel, sătenii se adresează între ei cu apelativul *mata*. Numai în relații cu cei de-o seamă sau cu cei mici se utilizează adresarea *tu*. Sărută mâna preotului, altfel e păcat să n-o sărute. Mai mult chiar, îl opresc din drum pentru a-i cere binecuvântarea. Sunt familști buni, continuă autorul, și prețuiesc valorile familiei. Puțini încalcă prescripțiile căsătoriei, iar dacă se întâmplă ca cineva să le ignore este tratat cu reproșuri și dispreț de ceilalți membri ai colectivității. Astfel, numărul bastarziilor este neînsemnat⁵⁵.

Atrage atenția și conduita enoriașilor în biserică, așa cum era înainte de a fi afectată de influențe rusești, mai târziu. În timpul serviciului divin, bărbații stau în primele rânduri, lângă icoane, după ei stau femeile, iar aproape de ușile din spate stau fetele. Când primesc darurile sfințite, întâi le iau bărbații, apoi femeile și la urmă fetele⁵⁶. Un asemenea amplasament este respectat actualmente în bisericile din Maramureșul istoric, dar și în bisericile lipovenilor din Republica Moldova. În celelalte biserici din spațiul pruto-nistean s-a impus treptat

⁵⁴ *Ibidem*, p. 3-4.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 9-10.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 10 avers.

principiul antitezei dreapta/stânga. Bărbaților le revine partea dreaptă a spațiului din biserică, iar femeilor cea stângă.

Sunt transparente relațiile ce domină în viața privată a familiei și sunt exteriorizate prin comportamente consacrate în etichetă. Tatăl, capul familiei, se bucură de toată cinstea și respectul, iar soția și copiii i se supun întru toate. Soțul se adresează soției pe un ton familiar, ea, respectuoasă, îi spune întotdeauna „dumneata”. Când se felicita, la marile sărbători, ea îi săruta mâna. Copiii, în semn de respect, sărută mâinile părinților⁵⁷. În societate, bărbații se bucură de privilegiu în fața femeilor atât la ocuparea locurilor pentru odihnă, cât și la masa ospetelor⁵⁸.

Viticultura și vinificația ca ocupații, cinstirea vinului în cadrul ritual și alcoolismul, ca problemă socială, au fost vizate în mai multe lucrări dintre cele analizate, în funcție de impactul lor asupra vieții colective. Într-o singură lucrare se afirmă că tinerii se rușinează să meargă la crâșmă (1848, județul Balta). În manuscrisul din 1889, redactat de Vl. Lobuncenko, dimpotrivă este și o rubrică despre beția la moldoveni. Autorul arată că locuitorii din județul Ismail și Akkerman au plantații mari de vii și rezerve de vin. „Băieții și fetele încep a bea vin de mici copii”⁵⁹. Spre regret, beția nu era calificată de localnici ca o lipsă de educație, ci pentru că cinstitul vinului era o componentă a tuturor obiceiurilor, forma stereotipuri ce încurajau consumul de alcool. O concluzie notorie a învățătorului este cea privind sporirea prestigiului băuturii. Țăranii sărbătorească mai multe zile în an în timpul cărora beția devine ritual⁶⁰. Merită atenție și descrierea înmormântării unui om bogat. Masa de pomenire durează de obicei 3-4 zile. La un moșier au pregătit și dăruit 2 000 de colaci și timp de patru zile au hrănit țăranii săraci, iar la plecare le-au dat basmale negre (*testemel*) cu flori și *opinci*⁶¹.

De mare consistență informativă este manuscrisul satului Leușeni, județul Ismail, locuit de moldoveni. Cămașa bărbătească este lungă până la genunchi și mai jos de ei, fiind făcută din pânză groasă de casă, pentru zi de lucru și de bumbac subțire pentru sărbători. La gât este încheiată cu nasture sau legată cu găitane. Deasupra ei îmbracă

⁵⁷ *Ibidem*, p. 9.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 10.

⁵⁹ Вл. Лобунченко, *Этнографические сведения о молдованах*, 28 октября 1889, Архив Института Этнологии и Антропологии им «Миклухо-Маклая», nr. 193, p. 2.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 9.

⁶¹ A se vedea și Varvara Buzilă, *Obiceiul cinstirii vinului la moldoveni*, în „Tiragetiă”, tom. XV, Chișinău, 2006, p. 488-498.

minteanul, un fel de scurtă. Pantalonii sunt din material simplu, albaștri la culoare. Pe cap au căciulă neagră ori sură. Pe frig îmbracă deasupra minteanului *burca*, *cojocul* ori *sucmanul*, lung până mai jos de genunchi. Au și ițari din pânză de casă.

Costumul femeiesc este alcătuit din cămașă, fustă din cit, *sucman*. Iarna au mai multe fuste. Vara, pe cap poartă basma albă. Bătrânele care nu lucrează la câmp poartă *fes turcesc*, peste el *năframă*, care reprezintă o bucată de pânză albă, curată, uneori lungă de trei arșini. Își învelesc capul cu năframa, fixând unul din capetel ei la tâmplă. „Chipul bătrânei în năframă formează impresia de puritate morală, de izolare de cotidian”⁶². Femeile bogate umblă în cioboțele de atlas, suman negru sau cafea cu lapte ori scurteică, burnuz din stofă albastră lung, fără clini, lung până la merișor, cu blană de vulpe. Pe cap poartă fes roșu. Cele mai multe podoabe poartă fetele mari. În cosițe au împletite cordele multicolore, flori prinse. Altele poartă părul strâns pe cap în plasă din ață simplă neagră sau din lână. Miresele au pe cap ghirlandă aurită, ce cade liber pe spate⁶³.

Și în satul Hagi-Abdul, vestimentația tradițională era în proces de reevaluare. Costumul femeiesc îl mai purtau doar bătrânele. Cel bărbătesc de toate zilele s-a dovedit a fi mai conservator. Astfel, bărbații aveau o scurtă, pantaloni largi de croi românesc, brâu roșu de lână și pălărie de pâslă. Iarna umblau și în cojoc, sumane cu găitane pentru a fi încheiate, mantale din suman și căciuli de cârlan⁶⁴. Din aceeași zonă etnografică face parte și satul românesc Slobozia Mare, județul Ismail. Costumul bărbătesc era confecționat în condiții casnice. Cămașa avea guler mic, răsfrânt, era brodată pe piept, pantalonii erau foarte largi, strânși la mijloc, formând mai multe pliuri, încinși deasupra cu brâu lat roșu sau verde. Au și *ilic* din postav de suman negru. Portul femeiesc includea cămașa cu mânecă dreaptă, scurtă, cu mai multe cute pe piept. *Ciupagul* era din material de lână sau brocard. Șorțul era țesut și brodat din lână în condiții casnice, având decorul geometrizat. Principalele bijuterii sunt făcute din monete și se numesc *lifturi*, pe care le poartă împreună cu mai multe șiraguri de mărgele. Atât femeile, cât și fetele,

⁶² Fără autor, *Сведения на вопросы Императорского общества любителей естествознания антропологии и этнографии*, Московский университет, D 15, p. 7-8.

⁶³ *Ibidem*, p. 8.

⁶⁴ Fără autor, *Ответы на предложенные вопросы Императорского общества любителей естествознания антропологии и этнографии*, Архив Института Этнологии, Московского университета, D 15, p. 14.

au basmale numite *ciumbere*, având capetele brodate cu paiete strălucitoare legate deasupra capului. Unele femei căsătorite poartă pe sub broboadă și fes *roșu*⁶⁵.

4. Concluzii

Analiza a cuprins fapte culturale din toate zonele etnografice ale românității răsăritene și din localități diferite sub raport economico-administrativ (sate și târguri), istoric (vechi, fortificate demografic sau mai târzii), etnic (omogene sau neomogene), social (constituite din diferite categorii – țărani liberi, mazili și răzeși, ori din coloniști). Și pentru că atât costumul popular, cât și eticheta, sunt în strânsă dependență de aceste criterii am încercat în acest mod să luăm în considerare diversitatea manifestărilor rezultate. Modelul ideologic impus Basarabiei tot mai intens către mijlocul secolului al XIX-lea de către Imperiul Rus respecta logica decupării unei părți teritoriale importante dintr-un întreg și era, prin definiție, defavorabil afirmării identității culturale pentru că urmărea asimilarea etnică.

Orientarea către valorile culturii populare, animată de revoluțiile burghezo-democratice de la 1848, în acest spațiu n-a avut aceleași finalități ca în alte țări. Drept urmare, perioada conștientizării, promovării și valorificării acestor constante ale culturii se va prelungi în spațiul de la est de Prut mult mai îndelung decât în alte regiuni. Neasimilate suficient ca experiență socială pe parcursul ultimelor două secole, ele au reapărut ca program în contextul definirilor identitare actuale.

Lucrările analizate vădesc diferitele viteze cu care avea loc abandonarea tradiției ca marcă etnică. Trebuie să facem o delimitare a fenomenelor. Modul tradițional de viață se va păstra în formele sale definitorii încă multă vreme, însă societatea nu mai miza firesc pe atributele identității etnice. Mărcile sociale, între care și costumul popular, au fost trecute treptat în sfera pasivă. Păturile active ale societății (tinerii, maturii apti de muncă), cele care întrețineau funcționarea, respectiv vivacitatea însemnelor, au abandonat treptat costumul popular (în fond, costumul de ritual), de mare capacitate semiotică, în favoarea celui ce anunța să devină general european, lipsit de încărcătură simbolică. La sărbători, tinerii purtau pe sub hainele influențate de modernitate piese tradiționale. Deci, cele de împrumut erau etalate pentru a reprezenta prestigiul social. Spre sfârșitul secolului

⁶⁵ *Ibidem*, p. 22-32.

al XIX-lea, portul tradițional mai era respectat doar de către bătrâni și de către grupuri profesionale care, în virtutea activităților economice utilizau piese de port consacrate.

Examinarea vestimentației rituale în contextul mai larg al etichetei și comunicării a permis identificarea ansamblurilor vestimentare specifice grupurilor de vârstă, celor sociale și profesionale, scoaterea din anonimat a unor găтели care marcau locul purtătorului în ierarhia socială. Considerăm că reactualizarea acestor fapte culturale contribuie la reconstruirea tradiției vestimentare.

Abstract

This article brings into scientific circulation information from manuscripts that are kept in the Archives of the Russian Geographical Society in St. Petersburg (dated to 1848, 1849), the Institute of Manuscripts from the Library of the Academy Sciences in Kiev, Ukraine (dated to 1884), and the Archive of the Mikluho-Maklai Institute of Ethnology and Anthropology in Moscow (dated to 1889). The topic of clothing etiquette is treated in the larger frame of etiquette and social communication in order to point out the relationships which they determine.

Towards the end of the 19th century, the folk dress, as celebratory clothing, and a mark of ethnic identity, passed even deeper into the passive sphere. Only the elderly continued to maintain its full functions. Meanwhile, socially active groups (youth and working adults) wore traditional pieces underneath, and overtop-industrially produced pieces, marked by modernity and lacking the nexus of traditional symbolism. Due to many historical and socio-economic factors, this complex process unfolded at different speeds throughout Bessarabian settlements, being monitored by the Russian empires ideology of denationalization and the inevitable rhythms of modernity.

The research of the manuscripts allowed the identification of some clothing pieces, and revealed ways in which the components of traditional clothing were integrated. These data are very useful for the reconstruction of folk costume in Moldova.